

NA CESTĚ KOLEM SVĚTA S ROMÁNSKÝMI LITERATURAMI

Petr Kyloušek a kol. *Globalizace v literatuře? Centra a periferie v románských literaturách Amerik a Afriky*. Brno: Host, 2023, 784 s.

Klára Soukupová
Univerzita Karlova
klara.soukupova@ff.cuni.cz
<https://orcid.org/0000-0001-9787-692X>

Objemná publikace, kterou připravil Petr Kyloušek, se věnuje specifickému, ale rozsáhlému tématu, a to románským literaturám v Amerikách a Africe a jejich centrům a periferiím. Kniha sleduje proměny (post)koloniální situace mnoha národních literatur, jež byly v minulosti ovlivněny francouzskou, španělskou, portugalskou a okrajově i italskou kulturou. Primárně je určena českému odbornému publiku — citace jsou uváděny v českém překladu (originál v poznámce pod čarou), podobně i tituly děl jsou nejprve zmiňovány v češtině, v závorce v originálu, bez ohledu na to, zda u nás text vyšel, nebo ne.

Globalizace v literatuře přináší pohledy na románské literatury z různých stran, respektive perspektiv — zvláště pak skrze jejich minoritní, marginalizované, specifické odnože. Chce „ukázat, jak a za jakých podmínek se kulturní areály původně připoutané ke svým centrům emancipovaly a kde tkví příčiny rozdílů, které se mezi nimi vytvořily“ (s. 13). V průběhu výkladu tak sledujeme dynamiku a procesualitu vztahu centrum–periferie, neboť periferie si volí leckdy mezi několika centry nebo si stanovuje alternativní centra,¹ periferie může být centrem jiné periferie a i centrum někdy vykazuje periferní znaky (s. 16).

Spíše než titulem zvýrazněnou globalizaci kniha systematicky zkoumá vztah centra a periferie a rozmanité dostředivé a odstředivé tendence, které formovaly a formují současnou mozaiku románských literatur. Globalizace je pouze jedním z vlivů, vstupujících do literatury až v posledních desetiletích, a publikace se především snaží postihnout současné celosvětové tendence a to, jak se s nimi jednotlivé románské literatury v Africe a Americe vyrovnávají; zvláště pak s ekonomickými podmínkami knižního trhu: „globalizace zdaleka nehomogenizuje národní kulturní prostory a každá ze zemí reaguje na neoliberální ekonomické a kulturní trendy specifickým způsobem ukotveným v domácím kulturním a politickém nastavení“ (s. 15). Pozornost tedy monografie věnuje hlavně podmínkám deperiferizace — jak se literatury osamostatňují a v jaké kondici vstupují do světového literárního pole. Petr Kyloušek v úvodní teoretické kapitole nastiňuje dichotomii centra a periferie a představuje jejich znaky, jež je možné kategorizovat na ontologické, axiologické a smíšené. Do protikladu se tak staví dvanáct opozic (např. kontinuita — diskontinuita, stabilita — nestabilita, hodnotová koncentrace — rozptýlenost,

1 Například když kanadská frankofonní literatura proti dominanci francouzské staví literaturu americkou a (možná překvapivě) ruskou (s. 77).

soběstačnost — nesoběstačnost), jež mohou (ale nemusí) určitou periferní kulturu charakterizovat.

Publikace tak čerpá především ze sociologie literatury, jež na základě konceptů Pascale Casanovové, Franca Morettiho, Gisèle Sapirové i Pierra Bourdieua zohledňuje takové jevy, jako je společenský či kulturní kapitál, moc nebo dominance. Autoři a autorky jednotlivých kapitol operují s konceptem Pascale Casanovové, jak ho představila ve slavné *Světové republice literatury* (1999, česky 2012), přičemž mnohdy poukazují na jeho nedostatečnost. Petr Kyloušek shrnuje téměř tři desetiletí debat, během nichž američtí, severští i východoslovanští literární teoretikové tyto literárněteoretické přístupy kriticky rozpracovávají. Zmiňuje jména jako Arjun Appadurai, David Damrosch, Stefan Nygård, Marko Juvan, Itamar Even-Zohar či Dionýz Ďurišín. Dokládá, že přes výhrady, které tito a další literární badatelé vznesli, jsou zmíněné koncepce v jádru stále inspirativní a poskytují teoretické východisko i pro *Globalizaci v literatuře*. Výrazným důsledkem volby této metodologické opory je koncentrace na širší společenské jevy, zatímco konkrétní texty románských literatur zůstávají ve stínu politických sporů, ať už se týkají jazyka, identity, etnicity či zákonů.

Z dosavadního popisu publikace už je patrně zřejmý výrazný vklad Petra Kylaška — jeho dílem jsou kromě celkové koncepce svazku nejen přehledné a srozumitelně podané teoretické kapitoly, úvodní pasáže oddílů, čtyři samostatné kapitoly, ale i překlady čtyř studií ze španělštiny a angličtiny. Jeho textem o amerických frankofonních literaturách začíná i druhý oddíl knihy, „Procesy deperiferizace“. To, co známe z českého národního obrození, se v různých obměnách a variacích vynořuje v periferiích rozmanitých kultur, hledajících své místo na literární mapě světa. Teoretická východiska, shrnutá v úvodu, naplňují konkrétní kulturně-sociálně-geopolitické situace velmi různorodě. Do hry vstupuje vývoj kolonialismu, etnické složení, geografie, rozvinutost domácí kultury, blízkost centra či center, ale i nesyستمové jednorázové zásahy (např. nemožnost importovat literaturu z centra během války). Podstatné jsou kulturní politiky států a instituce, ale i kompetence recipientů (alfabetizace, znalost literárního jazyka), přičemž záleží, co se staví proti referenčnímu románskému jazyku — zda domorodý jazyk (Afrika), varianta románského jazyka (quebecká, chicanská literatura) či arabština. Roli pak hrají i konotace s jazykem spojené (př. arabština — tradice vs. francouzština — modernita v maghrebských zemích).

Nemalé části studií tak zabírají encyklopedické přehledy (např. vycházející časopisy, existující nakladatelství a tiskárny) v kombinaci se sondami do deperiferizačního diskurzu (manifesty, polemiky) dané kultury, který dokládá, jaké strategie se užívaly k situování v literárním poli, vymezení se vůči centru a jeho hodnotám, a jak probíhalo hledání (a případně konstituování) zakládajícího identitotvorného příběhu. Kapitoly tak leckdy působí jako úvodní přednášky k vysokoškolskému kurzu o literatuře dané oblasti s cílem zhustit rozsáhlé pole, na které se soustředí, do základních dat, vývojových mezníků, osobností a událostí. Některé texty se zaměřují víc na historický výklad, jiné na analýzu diskurzu manifestů a programových či polemických textů literárních hnutí, další na zakladatelské osobnosti či politický kontext. Nad rámec vztahu periferie a evropského centra se vyjevují i vztahy mezi kontinenty — propojuje se africká literatura a *negritude* v Jižní Americe, ale i černošská harlemská renesance, jež působila i na hnutí *négritude* 30. let v Paříži; jazykově

se setkávají Angola a brazilská literatura, sympatie k sobě mají subsaharská Afrika a hispanoamerická literatura. Standardní literárněhistorický výklad tohoto oddílu narušují kapitoly či pasáže věnované literatuře po roce 2000, dynamickému poli, jež se vyrovnává s globálním trhem, unifikací či postkoloniálními výzvami. Autoři operují se statistikami, odkazují na živé polemiky či kritiky, ale i probíhající výzkumy.

Daniel Vázquez Touriño oproti Petrovi Kylouškovi nezkoumá diskurz deperiferizace, ale klade si otázku, proč nemáme jedny Spojené státy Latinské Ameriky, nýbrž téměř dvacet španělsky mluvících republik, a následně předkládá tezi, že hispanoamerická literatura po autonomizaci od evropské hegemonie postrádá vlastní centrum. Markéta Riebová ve své studii přechází od lokalit k přechodné ploše mezi mnoha centry a na příkladu chicanské literatury mezi Mexikem a Spojenými státy nastoluje téma hranice a mísení. Výklad o brazilské literatuře, silně spjaté s evropským centrem, si rozdělily Eva Batličková a Zuzana Burianová. Není zřejmé, proč nebylo možné vývoj této literatury postihnout v jedné kapitole; dvojí autorství také vede k tomu, že se v některých místech překrývají.² Podobná situace nastává u pojednání o frankofonní Africe — Vojtěch Šarše píše více o jazykové a kulturní kolonizaci než o deperiferizaci a dovádí výklad před dekolonizaci v šedesátých letech; na něj následně navazuje Petr Vurm, který se věnuje literatuře subsaharské Afriky po symbolickém obratu v roce 1980. Situaci zemí Maghrebu přibližuje Míla Janišová: jejich dobývání je záležitostí až 19. století (tou dobou už byla v Americe většina zemí nezávislá na Španělsku či Portugalsku) a výklad o vývoji francouzsky psané literatury dává smysl až od padesátých let 20. století. Podobný časový posun je patrný v kapitole Silvie Špánkové o Angole a Mosambiku (které získaly nezávislost až v roce 1975 po ozbrojených bojích), přičemž na prvního portugalsky píšícího afrického autora narážíme v podstatě až v roce 1849.

Třetí oddíl knihy dosavadní výkladové hledisko obrací a soustředí se na perspektivu centra. Podnětná kapitola Petra Dytrta a Evy Voldřichové Beránkové ukazuje, že periferie je formována centrem a jeho představou o periferii. Zájem o černošské umění a poezii ve francouzském prostředí se objevuje na počátku 20. století, kdy avantgardy spatřovaly naději pro moderní poezii v exotičnosti a „iracionalitě Afričana“ (s. 326). Aimé Césaire a Léopold Sédar Senghor tak povědomí o tom, co je „černošské“, získali v Paříži — centrum určuje i to, co pak periferie v sobě hledá, nachází a akcentuje. Zprvu tak převládalo přesvědčení, že černošský autor se musí plně podřídit dominantní francouzské kultuře a stát se její součástí. Autoři přibližují vývoj deklarovaných cílů *négritude* — od asimilovaných intelektuálů, vrstlých do francouzské kultury (Albert Camus, Léopold Sédar Senghor, René Maran), k tendencím k autonomii.

Dytrt a Voldřichová Beránková se soustředí hlavně na autory přicházející z francouzských kolonií, přitom do Paříže se stěhovali i aktéři z jiných periferií. Je škoda, že namísto dalších dvou kapitol, zařazených do oddílu o centralitě, nebyly rozpracovány

2 Zuzana Burianová je autorkou i dalších dvou kapitol o brazilské literatuře, které v podstatě plynule navazují na tento výklad. Kapitoly o literární tvorbě menšin v současné brazilské literatuře a brazilská literatura ve „světové republice literatury“ jsou sice zařazeny mezi případovými studii, ale působí, jako by tam byly přesunuty z oddílu „Procesy deperiferizace“.

vztahy pařížského centra a jiných (románských) periferií, které se zde bezpochyby také utvářely. Jak pařížské kulturní dění ovlivnilo brazilskou, angolskou či latino-americkou (případně i Belgickou a Švýcarskou) představu o „kvalitní literatuře“ či o podobě autonomního literárního pole? Jak Dytrt a Voldřichová Beránková, tak autoři vývojových kapitol v předchozím oddílu se těchto témat dotýkají, ale možná by stálo za to vyložit je konkrétněji. Analogicky by zde mohlo být pojednáno o periferních literaturách z pohledu španělského či portugalského centra.

Kapitola Josého Luise Bellóna Aguilery, věnovaná vlivu Juana Goytisola na španělskou literaturu, patří spíše mezi případové studie a není moc jasné, jakou „centralitu“ přibližuje. Podobně kapitola Chiary Mengozzi by vlastně víc spadala do předchozí části, shrnující po oblastech literární vývoj. Zařazení do třetího oddílu je ospravedlněno tím, že v Itálii se koloniální problematika potlačuje (její dopad se zlehčuje, Itálie kolonie ztratila válečnou porážkou a nevznikala v nich literatura v italštině), a autorka se proto soustředí na současnou imigraci (z Číny, Afriky, Indie) a sleduje zvláště specifický typ narace (heterobiografie), který zde vzniká. Tato perspektiva by ovšem byla adekvátní také u současné francouzské, španělské či portugalské literatury, ale i u literatur (semi)periferních. Imigranti z Číny a Indie přicházejí i do Kanady či Brazílie a žánr *testimonio*, oblíbený v Latinské Americe, s heterobiografií těsně souvisí. Chiara Mengozzi tak svou kapitolou otevírá problematiku, která s hlavním tématem knihy sice částečně souvisí, ale měla by být pojednána soustavněji, ne jen „aby se psalo i o italské literatuře“.

Téma deperiferizace románských literatur následně ještě více naruší oddíl o české literatuře. Toto nekoherentní zařazení je reflektováno označením „Intermezzo“. Petr Kyloušek se nejprve věnuje českému kulturnímu prostoru, jeho situování na škále centrum–periferie a aplikuje na něj kategorie (stabilita — nestabilita, kontinuita — diskontinuita, hodnotová koncentrace — rozptýlenost aj.), jež v obecné rovině představil v úvodní části.³ Otázka deperiferizace české literatury je načrtnuta spíše povrchně — na druhou stranu je třeba si uvědomit, že podobný textový prostor tu v jednotlivých kapitolách dostaly literatury americké a africké. Poučený čtenář si tedy zopakuje dějiny moderní české literatury, nahlížené skrze specifické hledisko.⁴ Začlenění této kapitoly do publikace věnované románským literaturám je ospravedlněno rolí Paříže a avantgard v první polovině 20. století. „Proti bezprostřednímu německému vlivu bylo třeba postavit širší kulturní svět. Je to svým způsobem obvyklá strategie emancipující se periferie“ (s. 417). Kyloušek se dále zaměřuje specificky na brněnské literární časopisy z let 1921–1926 a „románská“ perspektiva v podstatě mizí. Sledujeme výčty, kdo kde reflektoval a jako vzor stanovoval literaturu zahraničních avantgard, a to jak francouzskou či italskou, tak německou, ale i jugoslávskou či polskou. Je nepochybně přínosné připomenout si vedle standardně uváděných časopisů jako *Host* i vícejazyčné *Pásmo* (1924–1926) a *Disk* (1923 a 1925), ale ideální by to bylo v jiné publikaci.

3 U vyjádření k současné situaci na českém knižním trhu bychom doporučovali data čerpat nikoli z publikace Jiřího Trávnicka z roku 2014, ale z průběžně aktualizovaných zpráv Svazu českých knihkupců a nakladatelů.

4 Toto hledisko je nicméně plně funkční; užitečné by bylo mít podobnou publikaci, jako je *Globalizace v literatuře*, pro prostor rakousko-uherské monarchie.

Další skok představuje kapitola o Milanu Kunderovi, v níž Petr Kyloušek analyzuje faktory úspěšného průniku z periferie do centra a strategie, které při tom Kundera využil. Nejedná se tedy o recepci Kunderových děl, ale o otázky propagace, budování sebeobrazu a obrazu Česka a české literatury, historicko-společenské orientace Francie, vědomého zacházení s klišé, ale i nakladatelské praxe. Kyloušek provádí analýzu diskurzu Kunderových novinových a časopiseckých článků, nikoli beletristických textů. „Otázka stojí, jak uniknout z vykázaného místa politické oběti, jak se vyvázat z vnímání svého díla jako obrazu a svědectví situace na druhé straně železné opony a obecně také jak dosáhnout toho, aby dílo bylo nazíráno univerzálně, autonomně a jako součást světové literatury“ (s. 445). I na Kunderově chápání Janáčkovy role v české kultuře Kyloušek ukazuje (nicméně již známou a dříve detekovanou) trajektorii jeho autosituování Brno — Praha — Francie — střední Evropa.

Po třech Kylouškových exkurzích do české literatury následují krátké kapitoly věnované recepci amerických a afrických románských literatur v českém prostředí. Autoři kapitol někdy připomínají obsah děl, jindy píší o životě autora. V souhrnu se ukazuje, že české překlady z těchto literatur jsou spíše nesystematickými průhledy, často bez zasazení do patřičného kontextu. Nejlépe je na tom patrně hispanoamerická literatura, a to i co do sledování české recepce.⁵ Přestože se jedná o záslužná ohlédnutí, připomenutí výrazných edic a zakladatelských osobností, patří tato shrnutí svým charakterem spíše do literárního časopisu než do odborné monografie. Zařazení intermezza tak ve výsledku publikaci neobohacuje, ale naopak do ní nekonceptně vnáší jiné téma české kultury, jejího vývoje i současných problémů.

Závěrečný dvoustránkový oddíl představují případové studie. Autoři zde analyzují konkrétní případy oněch různorodých a na mnoha proměnných závislých vztahů (centrum–periferie, národní–nadnárodní, majorita–minorita, bilingvismus, třetí prostor, nomádství, jazykové variety aj.). Často se soustředí na literární rozbor prototypických (a vesměs autobiografických) knih, na něž v předchozích oddílech nebyl prostor. Je škoda, že studie tohoto bloku nejsou více provázány, že spolu nekomunikují, ale stojí autonomně (ostatně byly také mnohdy publikovány časopisecky).

Ukazuje se přesně to, co v teoretické rovině nastínil v úvodní kapitole Petr Kyloušek: mezi situacemi kolonizovaných či marginalizovaných literatur lze nalézt mnohé paralely, současně však vykazují vlastní specifika, daná konkrétní historickou konstelací, rozložením sociálního kapitálu či užívanými strategiemi či postupy. Periferie má více rovin — mnohé analyzované texty jsou periferní v kontextu deperiferizované, autonomní literatury. A současně lze v rámci kulturních vztahů vyčlenit vícero center a periférií či dichotomických vztahů: „ona světová díla fungují v rámci každého ze systémů jinak, neboť nemají stejnou důležitost a význam v rámci vlastní národní literatury, na mezinárodní úrovni a v jiných literaturách“ (s. 748). Případové studie dobře staví na základech, jež jim poskytují literárněhistorické kapitoly druhé části knihy. Autoři nemusejí vysvětlovat pojmy, představovat klíčové osobnosti či osvětlovat přelomové události.

Na množství příkladů se tak v knize explikuje spění od periférií k transnacionalismu a literárnímu nomádství, při němž dochází ke ztrátě národních/kontinentálních

5 Dora Poláková se mohla opřít o publikaci Miloslava Uličného *Historia de las traducciones checas de literaturas de España y Hispanoamérica* (Praha: Karolinum 2005).

referencí a určení (př. africký spisovatel) a rozvíjení mnohočetné identity, v dílech podporované intertextuálními odkazy na (celo)světovou literaturu. I na těchto situacích se odhaluje, jak publikace krouží kolem anglickojazyčné oblasti, jež mnohdy hraje roli centra (či jednoho z center), a přitom není (z důvodu perspektivizace knihy na románské literatury) důsledněji brána v potaz. Nejedná se jen o Spojené státy v souvislosti s quebeckou, karibskou, louisianskou či chicanskou literaturou, ale i o literaturu Mosambiku, sousedícího s Jihoafrickou republikou. Zarážející může snad být i to, že na okraji zájmu zůstala problematika exilu, jež je sice zastoupena konkrétními životními osudy spisovatelů, ale není explicitně reflektována v rámci nastolené perspektivy centrum–periferie.

Význam publikace *Globalizace v literatuře? Centra a periferie v románských literaturách Amerik a Afriky* nespočívá ani tak v převratných objevech a překvapivých interpretacích, ale v soustředění shrnujících výkladů a s nimi souvisejících případových studií o velmi rozmanitém celku na jednom místě. A to přesto, že výsledek působí poněkud nekoherentně. Na tom se kromě zmíněných rozbíhavých tendencí podílí i občasné formální nedůslednosti: autorský plurál, uvádění českých titulů (někdy i samotná podoba titulů, například *Solibo O/ohromný*), ale i vydání českých překladů (např. sbírka Rubéna Daría Azul vyšla jako *Kentaurovy slzy*, zde jako *Azur*), tu a tam přechylování (k tomu je indicko-americký antropolog Arjun Appadurai soustavně vydáván za ženu a úsměvný přešlap najdeme v překladové kapitole, kde se píše: „zařadil ho na významné místo mezi Eliota, Tolstého či Zolu“, přičemž jde o George Eliotovou). Fascinující je tak na celé monografii především ona pestrost možných literárních a kulturních vývoju, kterou se kolektivu kolem Petra Kylouška podařilo zprostředkovat. Pokud by jádro publikace zůstalo v triadické podobě „Procesy deperiferizace“ — „Centralita“ — „Případové studie“, mohla působit kompaktněji a svým méně monstrózním rozsahem přilákat více čtenářů.